

Seyyid Ahmet Arvasi'ye Göre Ziya Gökalp'te Kültür (Hars) ve Medeniyet Meselesi*

The Issue of Culture (Hars) and Civilization in Ziya Gökalp's View According to Seyyid Ahmet Arvasi

Doktora Öğrencisi Abdurrahman ARVAS

Öz

Çöküş dönemi Osmanlı toplumunun kurtuluş reçetelerinden olan *Milliyetçilik* üzerine ilk kalem oynatanlardan biridir Gökalp. Bu yönüyle o, kendisinden sonraki milliyetçi yaklaşımları da önemli oranda etkilemiştir. Öyle ki Gökalp'e değinmeyen bir milliyetçilik literatüründen bahsetmek hayli zordur. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, Osmanlı/Türk toplumunu *ulus* hüviyetiyle *Batı Medeniyetinin* bir üyesi olarak görmeyi amaçlar. Fakat Gökalp'in '*hars (kültür)*' ve '*medeniyet*' kavramlarına yüklediği anlamlar, onun milliyetçiliğinde iliklenen ilk düğmeler mahiyetinde olmuştur. Bunun için Gökalp'in anlayışıyla uyumlu veya ona muhalif olan tüm milliyetçi yaklaşımlar, başta onun '*kültür*' ve '*medeniyet*' kavramlarına ya şerh düşerek ya onu düzelterek veya onaylayarak ilerlemişlerdir. Bu çalışmada da Türk-İslam Ülküsü fikriyatının öncüsü Seyyid Ahmet Arvasi'nin, Gökalp'in '*kültür*' ve '*medeniyet*' kavramlarına nasıl baktığına dair bir okuma denemesi yapılmaya çalışılmıştır. Her iki düşünürün temel eserlerine, tarihsel sosyolojinin perspektifinden yapılan okuma sonucu, Arvasi'nin kültür ve medeniyet meselesinde Gökalp ile uyduğu ve ondan ayrıştığı noktalara dair özetle şu çıktılara ulaşılmıştır: Gökalp *kültür*'ü manevi ve milli, *medeniyet*'i ise maddi ve uluslararası (beynelmilel) olarak tanımlarken; Arvasi *kültür*'ün de *medeniyet*'in de milli olduğunu; yanı sıra kültürün maddi ve manevi boyutlarının olduğunu belirtir. Gökalp, beynelmilel karakterinden ötürü *medeniyet değişikliği*'ni mümkün görürken; Arvasi, *medeniyet*'i milli kültürün ince işlenmiş, yüksek seviye bir türevi olarak görür ve *medeniyet* değiştiren milletlerin aynı zamanda milli kültürlerinden kopacağını ve yok olacağını belirtir. Gökalp *medeniyet*'in, *kültür*'lerin bir araya gelmesi sonucu oluştuğunu belirtirken; Arvasi'ye göre ise her medeniyet müstakil bir kültürün veya milletin sonucudur ve ne kadar medeniyet varsa o kadar da kültür veya millet vardır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Ziya Gökalp, Kültür, Medeniyet, Seyyid Ahmet Arvasi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Gökalp is one of the first individuals to write about *Nationalism*, which was one of the the prescriptions for the salvation of the declining Ottoman society. In this regard, Gökalp significantly influenced the nationalist approaches that emerged after him. So much so that it is quite difficult to talk about a body of literature on nationalism that does not reference Gökalp. Gökalp's understanding of nationalism aims to see the Ottoman/Turkish society as a member of *Western Civilisation* with its identity of a *nation*. However, the meanings Gökalp attributed to the concepts of '*Hars (Culture)*' and '*Civilisation*' were the first buttons to be buttoned in his nationalism. For this reason, all nationalist approaches, whether aligned with or opposed

*Bu çalışmanın ilk hali 04-06.10.2024 tarihinde Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde düzenlenen 'Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, avrasavra@hotmail.com

Atf için (to cite): Arvas, A. (2024). Seyyid Ahmet Arvasi'ye göre Ziya Gökalp'te Kültür (Hars) ve Medeniyet Meselesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,26(Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 321-332.

to Gökalp's perspective, have developed primarily by either annotating, revising, or affirming his concepts of 'culture' and 'civilization'. In this study, an attempt has been made to analyse how Seyyid Ahmet Arvasi, the pioneer of the *Turkish-Islamic Ideal*, views Gökalp's concepts of 'culture' and 'civilization'. As a result of examining the foundational works of both thinkers from the perspective of historical sociology, the following conclusions have been reached and summarised regarding the points where Arvasi agrees with Gökalp on the issue of culture and civilisation and where he differs from him: While Gökalp defines *culture* as spiritual and national, and *civilisation* as material and international Arvasi states that both *culture* and *civilisation* are national, and that culture has material and spiritual dimensions. While Gökalp considers the *change of civilization* possible due to its international character, Arvasi views civilization as a refined, high-level derivative of national culture, and states that nations that change their civilization will also break away from their national culture and disappear. While Gökalp states that civilisation is the result of the coming together of cultures; according to Arvasi, each civilisation is the result of an independent culture or nation, and the more civilisation there is, the more culture or nation there is.

Keywords: Nationalism, Ziya Gökalp, Culture, Civilisation, Seyyid Ahmet Arvasi

Paper Type: Research

Giriş

Batıdaki gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan Milliyetçilik, dünya siyasal sisteminin değişmesinde önemli roller oynamıştır. Özellikle imparatorlukları, bileşenleri üzerinden ayırtıran bu sürecin en büyük mağdurlarından biri de Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Balkanlar başta olmak üzere Arap coğrafyası ve K. Afrika doğrudan veya dolaylı olarak aynı sebeplerden elde tutulamamıştır. Bu gerileme ve hızlı çöküş sürecini durdurma amacıyla Osmanlı bürokrat ve aydınları çeşitli arayışlara girmişlerdir. Başlarda sırasıyla Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetleri uygulamaya konulur. Fakat istenilen sonuç elde edilemeyince, sürecin az hasarla atılması iddiasıyla bu defa da Türkçülüğün sesi yükselmeye başlayacaktır.

Türkçülük fikriyatının bir alternatif olarak sesini duyurmasında etkili olan şahsiyetlerden biri de Ziya Gökalp (1876-1924) olmuştur. Fakat son dönem Osmanlı toplumunda yaşanan yoğun siyasi ve toplumsal serüven, Gökalp'in fikirlerinde sık sık dönüşümlere, geçişlere sebep olacaktır (Berkes, 1976, s. 195). Gökalp ilk olarak tipik bir Osmanlıdır ve bazen İslamcı eğilimler göstermekte kimi zamansa devrimcidir (Karakaş, 2008, s. 441). Fakat Gökalp, Türk düşünce tarihinde daha çok sistemli bir Türk Milliyetçiliği fikriyatının bânilerinden biri olarak iz bırakacaktır. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, o dönemler etnik, kültürel ve dini motivasyonlar üzerinden hızla ayrılan imparatorluğu, yine aynı biçimde Türk harsı/kültürü temeline inşa edilmiş Türk Milleti/Milliyetçiliği ideolojisiyle bir arada tutmayı amaç edinir (Bora, 2017, s. 216).

Gökalp'in Türkçülük hassasiyeti ilk olarak *dilde sadeleşme ve halkın dili*'nin öne çıkarılması şeklinde kendisini gösterir. *Genç Kalemler*'e destek verir. Sonrasında Gökalp'in *dildeki bu Türkçü tutumu*, özellikle Meşrutiyet ile başlayan siyasi inkılabın sosyal, kültürel, sanatsal alana da genişletilmesi gereğine dair bir fikre dönüşecektir (Erişirgil, 2007, s. 61). Tabii Gökalp, fikriyatını ve kavramlarını inşa ederken daha çok Batı'dan beslenecektir. Mesela Durkheim'den... Onun kuramındaki amil kavram olan *toplum* Gökalp'te '*millet*'; *kollektif bilinç* ise '*milli şuur/vicdan*' olarak var olacaktır. Sosyal Darwinizimden mülhemle *millet*, şuanlık '*tekamülün son formu*'dur. *Türlerin doğal seleksiyonu* ise '*milletlerin hayatta kalma mücadelesi*' olarak adaptasyona uğrayacaktır (Bora, 2017, s. 47). Ayrıca Gökalp, Heyd' e göre, Alman Romantizminden aldığı ilhamla kültürel unsurlara karşı daha ruhçu ve idealist iken (Heyd, 2023, s. 48); modernizme karşı ise daha temkinli ve tedricidir (Gökalp, 2008, s. 49).

Beslendiği bu kuramsal kaynağın bir sentezi olarak Gökalp'te *millet* anlamını şu şekilde bulacaktır: "...*aynı dili konuşan, aynı terbiyeyi gören ve aynı dini, ahlaki, bedii mefkurelere bağlanan insanların meydana getirdiği cemiyettir. Kısaca harsları (kültürleri) ve dinleri bir*

olanlardır (Heyd, 2023, s 43).” Görüldüğü gibi Gökalp *harsları ve dinleri bir olanlar* vurgusuyla *millet*’i, adeta *kültür* ve *din* ortaklaşması üzerinden ifade etmiştir. Parla da Gökalp’in Türkçülük anlayışının *kültür* ve *dil* esaslı olduğunu belirtir (1989, s. 43). Anlaşılabileceği üzere Gökalp’in *kültürü* merkeze alan *millet*’i, biyolojik ve ırksal olmaktan ziyade içtimâî bir karakterdedir ve iradîdir. Kendi deyişiyle “...*kültür birliğinin, soy birliğiyle bir ilişkisi yoktur* (Gökalp, 2008, s. 27).”

Devamında Gökalp’in *millet*’i veya daha özel olarak ‘*Türk Milleti*’, ‘*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*’ şeklinde bir izlekten ilerlemektedir. Bu, aynı zamanda Tanzimatla başlayan ve Osmanlı devletinin/toplumunun son dönemlerinde artan bir dozda tartışılan hatta kimi zaman uygulanan Batılılaşma/Çağdaşlaşma/Muasırlaşma, İslamcılık, Türkçülük gibi yaklaşımları içeren (Erişirgil, 2007, s 79) sentezci, eklektik bir ilerlemedir (Karakaş, 2008, s. 461) ve tekamül noktası ise *Muasırlaşmaktır* veya başka bir söylemle Batı Medeniyetidir. Fakat Gökalp’in bu izlekteki ilerleyişi, ileride de detaylandıracağımız gibi, *kültür* ve *medeniyet* kavramlarıyla anlamını bulacaktır. Özellikle onun *kültür* temelli *millet* ve *muasırlaşma* odaklı *medeniyet* anlayışı, Gökalp’in fikriyatında ‘*kültür-medeniyet meselesi*’ başlığıyla ya onaylanmış ya eleştirilmiş veya şerh edilmiştir. Bundan dolayı Türkçülük literatürüne el atan herkesin muhatap olduğu ilk kişilerden biri Gökalp ise; Gökalp’i ele alanların değinmeden geçemedikleri konu ise *kültür* ve *medeniyet* meselesi olmuştur. Bu anlamda Gökalp’i ve özellikle onun *hars-medeniyet meselesini* ele alıp yorumlayanlardan biri de Türk İslam Ülküsü fikriyatının ideoloğu Seyyid Ahmet Arvasi olmuştur.

Seyyid Ahmet Arvasi (1932-1988), aile kökeni olarak Van’ın Bahçesaray (Müküs) ilçesinin Arvas köyündendir. Fakat ailesi İshak Paşa’nın daveti üzerine 18. asrın sonlarında Ağrı’nın Doğubayazıt ilçesine göç eder. Arvasi de burada doğmuştur. Erzurum Erkek Öğretmen Okulu’nu bitirdikten sonra yurdun değişik yerlerinde öğretmenlik yapar. Sonrasında yerleştiği Gazi Eğitim Enstitüsü- Pedagoji bölümünden 1958’de mezun olur. Daha sonra Balıkesir Necati Bey, Bursa ve en son emekli olacağı İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü’nde görev yapar. Fakat 1978’de siyasi sebeplerden ötürü yirmi dört arkadaşıyla beraber İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü’nden sürgün edilir ve böylece emekliliğe ayrılır. Hemen sonrasında 1979’daki MHP-GİK üyeliğine seçilir ve böylece resmi bir siyasi kimlik de edinir. Arvasi bu siyasi kimliğiyle 12 Eylül darbesinde Alparslan Türkeş’le beraber Mamak Cezaevinde de yatacaktır. Hayatını, kendi tabiriyle, Türk-İslam Ülküsü davasını yaymaya adanmış Arvasi, bu çabasını 1989’daki vefatına kadar da devam ettirir

Eğitimci-sosyolog kimliğiyle çeşitli gazete ve dergilerde eğitim, felsefe, toplum, medeniyet, tarih, siyaset gibi konularda yazılar kaleme alan Arvasi, yine aynı konular çerçevesinde eserler yayınlamıştır. Bu anlamda felsefi ve psikolojik bir deneme mahiyetinde olan *Diyalektiklerimiz ve Estetiklerimiz, İnsan ve İnsan Ötesi* ile *Kendini Arayan İnsan* ; eğitim konusunda yazdığı *Eğitim Sosyolojisi*; sosyal-siyasal mahiyette kaleme aldığı *Doğu Anadolu Gerçeği* kitabı ve yayımlanan köşe yazılarının derlenmesiyle oluşan *Hasbihal (6 cilt)* adlı kitapları Arvasi’nin belli başlı eserlerindedir (Onur, 2003, s. 219-222) Fakat Arvasi denilince akla ilk gelen ve aynı zamanda onun Türkçülüğüyle müsemma olmuş *Türk-İslam Ülküsü* adlı kitabı, Arvasi’nin en önemli eseridir.

Milliyetçiliğin 60’larla beraber başlayan popülerleşme süreci ve sonrasında gelişen mukaddesatçı yönelimi, Arvasi’nin fikirlerinin oluşum ve gelişim şartlarını da sağlamıştır. Bu şartların sonucunda neşvünema bulan *Türk-İslam Ülküsü*, özellikle 80’lerin kaotik ortamında İslamlaşma eğilimindeki Milliyetçi kesime önemli bir teorik dayanak olacaktır (Bora, 2017, s. 317-319). O dönemler Milliyetçi/Türkçü akım içerisinde yapılan ve din unsurunun bir araç mı, amaç mı, bileşen mi olduğu tartışmalarında Seyyid Ahmet Arvasi, kendi tabiriyle, ‘*İslam’ı gaye edinen Türk Milliyetçiliği*’ söylemiyle kendi milliyetçilik anlayışının bu tartışmalardaki yerini tayin eder. Ayrıca kendi zamanında revaçta olan ‘*Türk-İslam Sentezi*’ kavramına, Hegel diyalektikine atıfla, *sentez*’in *tez* ile *antitez* arasında söz konusu olabileceğini, hâlbuki İslam ile

Türklük arasında bu türden bir ilişki veya müteakabiliyet olamayacağını belirterek şerhini düşecektir (Arvasi, 2011, s.11). Arvasi, İslami bakıştan hareketle ırkların biyolojik boyutunu kabul etmekle beraber ırkçılığa da karşıdır. Türk Milleti'nden olma şartının ise biyolojinin değil daha çok sosyolojinin konusu olan *ictimai ırk* kavramı ile ifade eder (Arvasi, 2011, s. 136).²

Daha önce farklı şekillerde belirtildiği gibi Gökalp, Türk milliyetçiliğini ve kültür-medeniyet meselesini ele alan her düşünürün uğramadan geçemeyeceği bir istasyondur. Arvasi de bundan beri değildir. Bu anlamda Arvasi, Gökalp'i en çok *hars-medeniyet meselesi* üzerinden kritik eder. Bu çalışmada da Gökalp'in hars-medeniyet kavramlarına Arvasi'nin nasıl yaklaştığına dair bir okuma denemesi yapılmaya çalışılmıştır. Aslında Gökalp'in kültür-medeniyet meselesi birçok düşünür veya milliyetçi kalemlerce ele alınmıştır. Fakat özellikle muhafazakar ve mukaddesatçı Türk milliyetçiliğinin düşünürlerinden; daha özelde Türk-İslam Ülküsü fikriyatının ideoloğu Arvasi'nin, Gökalp'in kültür-medeniyet meselesine yönelik görüşlerinin derlendiği müstakil bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Konu, bazı çalışmalarda paragraf aralarında veya genel hatlarıyla ele alınmış olsa da dikkatler çoğunlukla çalışmaların odak noktasına göre işlendiğinden, mevzuya dair derli-toplu ve detaylı bir çalışmanın literatürdeki eksikliği tarafımızca bir ihtiyaç olarak dikkate alınmış ve bu çalışmamızın hazırlanmasına sebep olmuştur.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmı, her iki düşünürün temel kaynaklarına ve yine tarihsel sosyolojinin disiplinine bağlı kalmak suretiyle sırasıyla şu sorulara cevaplar aramak çabasında olacaktır: Gökalp'in fikriyatında *kültür (hars) ve medeniyet meselesi*'nin önemi ve anlamı nedir; *hars ve medeniyetin maddi-manevi ve milli-beynelmilel* boyutları nelerdir; *medeniyet değişikliğinin* imkan ve gereklikleri nelerdir? Sonrasında Arvasi'nin bu meselelere nasıl yaklaştığı; hangi noktalarda Gökalp'e katıldığı veya muhalefet ettiği; *medeniyet değişikliği* mevzusunda Gökalp'e niçin katılmadığı gibi sorular, yine Arvasi'nin perspektifinden ve onun öne sürdüğü argümanlar üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Gökalp'te Kültür (Hars) ve Medeniyet Kavramları

Gökalp'in Türkçülüğü Batılılaşma/Muasırlaşma esasına dayanır. Batılılaşma, aslında son dönem Osmanlısının kronik bir tartışma konusudur: Batılılaşma gerekli mi, ne kadar ve nasıl? Gökalp için ilk sorunun cevabı nettir. Evet. Batılılaşma gereklidir. Gökalp'e göre Tanzimatla beraber bu süreç zaten başlamış ve Meşrutiyet ile siyasi bir seviyeye de ulaşmıştı. Ama bunun sosyal alana da yansıtılması gerekmektedir. Hatta Gökalp'in *'Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak'* şeklindeki sentez düşüncesinde Batılılaşma (Muasırlaşma), evrimsel sürecin nihai noktasıdır. Ama hangi boyutta, ne kadar ve nasıl Batılılaşacağı Gökalp Türkçülüğünde tartışmayı alevlendirecek asıl noktadır. Gökalp'in amacı *'Türk kalarak Batılılaşmak'*tır. Gökalp bu kodlamayı *kültür* ile *medeniyeti* birbirinden ayırmak suretiyle yapacaktır. Erol Güngör'e göre Gökalp bu ayrımı yapmakla, Batı'dan alınması gerekenlerle beraber sosyal, kültürel değerlerin *Türk harsına* geçişine tedbir uygulamak istemiştir. Veya hem Türk harsını korumanın hem de Batı'dan faydalanma düşüncesinin uzlaşısı adına bu ayrımı yapmıştır. Çünkü Güngör'e göre, özellikle de modern teknoloji, kendisiyle beraber bazı değer transferlerini de yapmaktadır (1999, s. 17-22). Benzer bir değerlendirmeyi Heyd'de de görmekteyiz. Ona göre Gökalp'in *hars ve medeniyet* kavramları Batı'dan alınması gerekenlerle alınmaması gerekenleri tayin eden bir sınır taşıdır (2023, s. 57-58). Kısacası Gökalp'te *hars ve medeniyet* seçici ve geçirgen bir filtredir. Hars bize, özümüze ait olan iken; medeniyet ise alınması lazım olanlardır. İşte Gökalp'in fikriyatında *hars ve medeniyetin* önemi, konumu bu şekildedir. Şimdi kavramlarının detaylarına bakalım.

Gökalp'in fikriyatında, *millet*'in esasını *kültür*'ün oluşturduğunu yukarıda belirtmiştik. Başka bir yerde de *millet*'i *'ortak dil ve kültüre sahip olanlar'* şeklinde tarif eder. Bunu daha iyi

² Buna benzer bir tanımlamayı Gökalp, *"İnsan için ruhsal varlık maddesel varlıktan önce gelir. Bundan dolayı ulusallıkta soy-sop aranmaz.,Soy-sop atlarda aranmalıdır.İnsanlarda soy-sop aramak doğru değildir(Gökalp, 2008, s. 30-31)."* İfadeleriyle yaparak soya değil, kültüre müstenit bir millet anlayışını öne çıkarır.

ifade için Gökalp *Turan* ve *Türk* kavramlarına dair karşılaştırmalı bir tanımlama yapar. *Türk milleti*'ni Oğuz'un çocukları olan ve ortak kültür ve dile sahip olanlardan müteşekkil bir cemiyet şeklinde tarif eder. *Turan* ise akraba olan ulusların veya kültürlerin bağlı olduğu ortak kavmin adıdır. Yani Gökalp nerdeyse *kültürü dil ve dinle* beraber *milletin* müteakabili yapar. Bu haliyle *kültür*, kimi yerlerde *dil*'i ve *din*'i de kapsayacak şekilde, milleti tanımlayıcı ve diğerlerinden ayırt edici bir mahiyettedir (Gökalp, 2008, s. 33-35).

Bu tanımlamayla uyumlu olarak Gökalp *kültürü milli/ulusal* kabul eder. Yani kültürün sınırlarıyla ulusun sınırları çoğu zaman çakışık (Gökalp, 2008, s. 40). Ayrıca kültürün kaynağı da *halk*'tır. Bu, aslında Tönnies, Rousseau, Herder ve Gustave Le Bon gibi tüm romantiklerde bulunan bir yaklaşımdır (Heyd, 2023, s. 48). Ayrıca kültür yönetsel ve istemsel bir şekilde oluşmamıştır. Yani düşünülmüş, tasarlanmış, istenmiş ve yapay değildir; refleksif, organik ve doğaldır. Tıpkı canlıların ve bitkilerin yaşantısı gibi doğaldır. Farklı bir örnekle, nasıl ki dil kendi sözcük ve kurallarını doğal süreçle oluşturuyorsa, kültürel unsurlar da aynı şekildedir (Gökalp, 2008, s. 40). Halkın refleksleri, geleneği, tarihi, itikadı, dili, dini, ahlaki tutumları, estetik ve sanat anlayışları kültürün göstergeleridir (Gökalp, 2021, s. 35). Gökalp bu soyut unsurları öne çıkarırken, bir yönüyle kültürün *manevi* karakterini de tayin eder. Ayrıca Gökalp kültürü manevi, doğal, organik, refleksif, biricik, özgün mahiyetiyle tayin ederken, aslında bunların başka toplumlardan ve kültürlerden transfer edilemeyeceğini anlatmak ister (Gökalp, 2008, s. 42). Gökalp'in kültüre dair bu romantik ve muhafazakâr tutumu (Bora, 2017, s. 204) ileride daha detaylıca ele alacağımız *medeniyet değişikliği* serüveninde, 'kültürü koruma'ya dair bir temkinlilik olarak değerlendirilebilir.

Gökalp'in medeniyet tanımlaması aslında kültürle karşılaştırmalı bir şekilde tanımlanan ve çoğu zaman da onunla zıtlık halinde olan bir kavramdır (Tokluoğlu, 2013, s. 128). Gökalp'in fikriyatında *medeniyetin* karşılığı *muasırlaşma* veya daha özel olarak *Batı Medeniyetidir*. Aynı zamanda *medeniyet* (*Batı medeniyeti*) akli, teknik, bilimsel anlamdaki ortak insanlık birikiminin kemal noktasıdır. Diğer milletlerle paylaşılabilen ve aynı zamanda çağın gereği olan *beynelmilel/uluslararası* mahiyetteki kazanımlar gibidir. O halde *medeniyet*, *kültür* karşısında şöyle konumlanır: *Kültür milli/ulusal ise medeniyet de beynelmileldir/uluslararasıdır*. Turhan'a göre Gökalp kültür ile medeniyeti birbirinden ayırmak ve kültürü milli, medeniyeti ise beynelmilel olarak vasıflandırmakla isabetli bir kararda bulunmuştur (Turhan, 1987, s. 38-39).

Devamında beynelmilel/uluslararası olan bu medeniyetin diğer bir vasfı ise *maddi* olmasıdır. Mesela akıl, ilim, teknik, aletler, pozitif bilimler, bilimsel metodoloji vs. bunlar maddi sahanın veya medeniyetin ürünleridir. Hatırlanırsa hisler, fikirler, estetik anlayışı, ahlak, değerler vs. gibi kültürel unsurlar manevi idi. *Manevi* vasıfta olan kültürel unsurların aynı zamanda *öznel/subjektif* olduğu; *maddi* vasıfta olan medeniyet unsurlarının da *nesnel/objektif* olduğu sonucuna ulaşılabilir (Gökalp, 2008, s. 40). Devam edersek Gökalp'e göre manevi ve subjektif olan kültürel unsurlar bilinç altında ve refleksif olarak gelişirken; maddi ve objektif olan medeniyet unsurları ise istemli ve talepkâr bir bilinç halinde gelişir (Heyd, 2023, s.44). Sonuç olarak Gökalp'te *kültür* 'milli' iken; *medeniyet* 'beynelmilel' veya 'uluslararası'dır. *Kültür* 'manevi' ve 'subjektif' iken; *medeniyet* 'maddi' ve 'objektif' unsurları kapsar. *Kültür* 'saf' ve 'homojen' iken; *medeniyet* 'bileşik' ve 'heterojen'dir. *Kültür* 'vicdanî' iken; *medeniyet* 'aklı'dır. *Kültür* 'doğal' ve 'refleksif' iken; *medeniyet* 'yapay' ve 'istemli'dir (Bora, 2017, s. 204).

Gökalp'in bu vasıflandırmaları, milletlere, *kültürde* 'korumacı', *medeniyette* ise 'katılımcı' olmayı telkin eder. Daha özel anlamıyla Müslüman Türk harsının kendisini koruyarak, Batı medeniyetine geçişinin veya Doğudan Batıya doğru olan bir *medeniyet değişikliğinin* gereğinden bahseder. Gökalp'e göre bu *medeniyet değişikliği*, ileride de detaylandıracağımız gibi, tekamülün bir gereğidir.

Şimdide Türk İslam Ülküsü fikriyatının ideoloğu Seyyid Ahmet Arvasi'nin Gökalp'in *Kültür ve Medeniyet Meselesine* nasıl baktığına bakalım.

2. Gökalp'in Kültür-Medeniyet Meselesine Seyyid Ahmet Arvasi'nin Yaklaşımı

Arvasi'ye göre fikir adamlarının mana ve muhtevası üzerinde bir karara varamadıkları kavramlardandır *kültür* ve *medeniyet*. Kültür ve medeniyetin milliliği, beynelmilelliği, sınıfsal oluşu; maddi veya manevi vasfı; medeniyet değişikliğinin imkânı; din ve coğrafyalarla ilişkisi vs. birçok başlıklarda soru ve tereddütlerin olduğunu, bunun da beraberinde tartışmaları getirdiğini belirtir. Arvasi bunun, aslında politikacıların, düşünürlerin kendi inanç ve maslahatlarına uygun bir tarif oluşturma isteklerinden kaynaklandığını belirtir. Çünkü Arvasi'ye göre kültür-medeniyet kavramlarıyla hedefleriniz arasında bir ilişki ve denge olmak zorundadır. Ayrıca bir dava veya ideolojinin yönünün, kültür-medeniyet anlayışının sağlam zeminlerde kurulmasıyla ve bunu sahiplenecek kitlelerin oluşturulmasıyla tayin edilebileceğini belirtir (Arvasi, 2011, s. 287).

Yukarıda belirlenen tartışma konularına ve sorularına dair kalem oynatanların başında ilk olarak Gökalp gelir. Bundan dolayı Gökalp yukarıdaki tartışmaların doğal bir tarafı haline gelmiştir. Arvasi de kimi yerlerde doğrudan Gökalp'in ismini zikrederek, kimi zamansa çoğunlukla onunla sembolleşmiş konu, düşünce ve yargılara atıfla kültür-medeniyet konusunda Gökalp'e cevaplar verir. Başka bir söylemle kütür-medeniyet meselesinde Arvasi'nin muhatap aldığı ve tartıştığı asıl kişi Gökalp'tir diyebiliriz. Bu, ilerleyen paragraflarda kendisini daha iyi gösterecektir.

Arvasi *millet* için şu tanımlamayı kabul eder: '*Pek çok faktörün yanında, bilhassa tipik bir kültür etrafında toplanan teşkilatlı grup.*' Görüldüğü gibi Arvasi *milleti* '*kültür*' unsuruyla tarif etmektedir. Devamında milletlerin siyasi hudutları gibi '*kültür hudutları*'nın olduğunu ve bu kültürel hudutların, milletin gücüyle orantılı olarak genişleyip daraldığını belirtir (2011, s. 281). Hatırlanırsa *milleti* *kültürle* beraber açıklayan ve ulusal sınırlarla kültürel sınırların çakışımına dair bir tanımlamayı Gökalp'te de belirtmiştik. Diğer taraftan Arvasi, milletin temeli veya en önemli bileşeni olarak tarif ettiği *kültür* kelimesinin Fransızca *yetiştirme*, *tarım* anlamındaki '*culture*'den geldiğini, daha sonraları Gökalp'in Arapçadan *çiftçilik* anlamına gelebilecek '*hars*' kavramını kullandığını, sonrasında TDK'nin bu kelimelerin karşısına Türkçe '*ekin*' kelimesini koyduğunu belirtir. Ama Arvasi bunların içinden Batı kökenli '*kültür*' kelimesinin kullanımda galip çıktığını ve kelimeler arasındaki bu boğuşmanın, kafa karışıklığının aslında toplumumuzda veya aydınlarımızda yaşanan '*kültür ikizleşmesi*'nin kelimelere yansımış bir hali olduğunu belirtir (Arvasi, 2011, s. 289). Şimdi Gökalp'in kültür-medeniyet meselesindeki bazı tartışma konularına Arvasi'nin nasıl yaklaştığına bakalım.

2.1. Kültür ve Medeniyetin Maddiliği ve Maneviliği Meselesi

Gökalp *kültürü* milletin dininin, töresinin, estetiğinin, inançlarının, milli felsefesinin, ahlak anlayışının, sanatsal tutumunun ve hukukunun ahenkli bir bütünü olarak ifade eder. *Medeniyeti* ise ilmi, teknik, yönetsel ve ekonomik unsurlar üzerinden açıklar. Gökalp bu tanımlama ve sınıflandırmayla şöyle bir sonuca varır: *Kültür/hars 'manevi'; medeniyet ise 'maddi'dir.* Arvasi öncelikle Gökalp'in *kültürü* sadece *manevi* vasfıyla nitelenmesine karşın '*Kültürün hem maddi hem de manevi yönlerinin olduğu*' şeklinde bir itirazda bulunur. Arvasi'ye göre Gökalp'in *maddi* olarak vasıflandırdığı unsurlar, aslında medeniyetin değil *kültürün maddi* unsurlarıdır. *Medeniyet* ise madde-mana şeklindeki bir nitelendirmeden uzak bir kavramdır (Arvasi, 2011, s. 293-294).

Arvasi insan gruplarının, kültür ve medeniyet inşa sürecinde iki yönlü bir gayret içinde olduklarını belirtir. Bunların ilki, kendi ihtiyaç ve isteklerine göre tabiatı biçimlendirme iken; diğeri fert ve cemiyet hayatını işleme ve geliştirmedir. İlkinde insan, tarihi tecrübesiyle tabiatı işleyerek, kendisine uygun sosyal, ekonomik, estetik, politik bir *antropo-sosyal çevre* oluşturur. Böylece yollar, köprüler, barajlar, fabrikalar yapar; karayı, denizi, havayı, uzayı vs. keşfederek bu antropo-sosyal çevreye yeni buluşlar ve sistemler ekler. Arvasi'ye göre işte bunlar *kültürün maddi* boyutunu oluşturur veya bunlar *maddi kültür unsurlarıdır*. Toplumun diğer yönelimi ise fert ve cemiyet hayatını işlemeye yöneliktir. İnsan ve toplum sanatsal, duygusal, ilmi, ahlaki,

felsefi ve hukuki boyutlarıyla bir *antropo-sosyal dünya* kurar. Böylece gerek fert gerekse cemiyet boyutuyla bir denge ve huzur haline kavuşur. Arvasi'ye göre bunlar ise *kültürün* manevi boyutunu oluşturur veya bunlar *manevi kültür unsurlarıdır*. O halde insan ve tabiatın birbirinden ayrılması nasıl ki mümkün değilse, kültürün birbiriyle sarmaş-dolaş olmuş maddi ve manevi boyutlarının birbirinden ayrılması da mümkün değildir. Arvasi şu örneği verir: "Bir Süleymaniye'de bir Türk halısında, bir Türk çinisinde, bir Türk sofrasında, bir Türk mimarisinde, hatta bir Türk tarım ve sanayi hareketinde 'maddi ve manevi kültür değerlerimiz' daima iç içe bulunurlar." Arvasi devamında Gökalp'in *kültürün manevi, medeniyetin maddi olduğu* iddiasına atıfla şunu belirtir: "Biz, *kültürün manevi unsurlarına 'kültür', maddi unsurlarına 'medeniyet' diyemiyoruz. Türk milli kültürü maddi ve manevi yönleri ile bir bütündür. Manevi değerlerimiz kültürümüzün özünü ve ruhunu maddi değerlerimiz ise gövdesini ve vücudunu temsil ederler* (Arvasi, 2011, s. 293-294)."

Arvasi *medeniyet* hakkında ise maddi ve manevi şeklinde bir vasıflandırmanın olamayacağını belirtir. Çünkü Arvasi, *kültür* ve *medeniyet* arasında iç-dış, maddi-manevi, altyapı-üstyapı veya sınıfsal bir vasıflandırmadan öte, bir seviye ilişkisinin olduğunu belirtir ve medeniyeti, *'kültürel malzeme'* nin incelikle işlenmiş bir hali veya bu malzemeye ruh ve şuur kazandırılmasıyla oluşmuş bir bileşen şeklinde tarif eder. Arvasi her tanımlamaya ve vasıflandırmaya rağmen kültür ve medeniyet unsurlarının birbirinden ayırdının zor olduğunu şu sözlerle ifade eder: "*Selimiye Camii yahut Isparta halısı bir kültür unsuru mudur yoksa bir medeniyet unsuru mudur? Bize verilen kriterlere göre bu soruya cevap vermekte çok zahmet çekeriz* (Arvasi, 2011, s. 300)."

2.2. Kültür ve Medeniyetin Milliliği ve Beynelmilleliği Meselesi

Hatırlanacağı üzere Gökalp'te *'kültür milli; medeniyet beynelmilel'* di. Ve Gökalp'e göre milletler kendi tarihsel tecrübeleri sonucunda manevi vasıflı bazı karakterler edinirler ve bunlar manevi olmanın yanı sıra öznelirler, subjektiftirler. Öznellik, aynı zamanda ona *milli* olma vasfı katmaktadır. Medeniyet ise aslında akıl, teknik, bilim, metodoloji gibi ulusal sınırlardan taşmış ve insanlığa mal olmuş maddi unsurları içerir. Bunlar maddi olmanın yanı sıra nesnel ve objektif olduğundan ötürü de *beynelmileldir*. Arvasi Gökalp'in bu konudaki görüşlerine şu şekilde cevap verir:

Biz Türk-İslam Ülkücüleri olarak kültür ve medeniyetin yeni bir tarifine ihtiyaç duyuyoruz. Buna geçmeden önce belirtelim ki biz, kültürün de medeniyetin de 'milli' olduğuna inanıyoruz. Yani hem kültürde hem de medeniyette milliyetçiyiz. 'Türk Medeniyet Tarihi'³ni yazan Ziya Gökalp'in medeniyette 'beynelmilelci' oluşunu yadırgıyoruz. Bunun yanında aynı fikir adamının harsın 'milli' olduğu görüşüne katılıyoruz. Bu sebepten Z. Gökalp'in: 'Hars milli olduğu halde medeniyet beynelmileldir.' görüşünü 'hars da medeniyet de millidir.' tarzında tashih ederek kabul ediyoruz (Arvasi, 2011, s. 291).

Arvasi *kültür*'ün milli, beynelmilel ve sınıfsal vs. olduğuna dair tartışmalara, kültürlerin yayılma alanlarını gösteren haritalarla cevap verir. Arvasi'ye göre bu haritalara bakıldığında, yeryüzünün *'milli kültür'* dairelerinden ibaret olduğunun ve her kültürün coğrafi bir alana denk geldiğinin görülebileceğini belirtir. Bu durumun hem ortak bir insanlık kültürünün hem de sınıfsal bir kültür anlayışının bulunmadığını bize gösterdiğini belirtir. Ayrıca bu haritalarda tarihi ve coğrafi yakınlıklardan kaynaklı benzerlikler olsa da bu durumun, kültürlerin milli karakterlerini yadsımdan ziyade ispat ettiğini belirtir (Arvasi, 2011, s. 293-295). Çünkü *kültür*, Arvasi'nin daha önce de belirttiği gibi, her toplumun kendi tabiatında yine kendi ihtiyacına ve karakterine göre inşa ettiği *antropo-sosyal çevre*'dir. Bu antropo-sosyal çevre veya kültür, her milletin kendi şartlarına özgü olduğundan, *kültür* hem milli hem de özgün bir vasıftadır.

³ Arvasi, medeniyeti *milli* değil de *beynelmilel* olarak niteleyen Gökalp'in bir çelişkide olduğunu düşünür. Bu çelişkiyi ise Gökalp'in, eserine, medeniyetin milliliğini çağırıştıran '*Türk Medeniyet Tarihi*' ismini koyduğuna dikkatleri çekerek göstermeye çalışmaktadır.

Medeniyet'in *milli* veya *beynelmilel* olduğuyula ilgili tartışmalarda ise Arvasi, medeniyetin, kültürden alınan malzemelerin işlenmesi sonucu oluşan yüksek seviye bir hal olduğunu şu şekilde ifade eder:

Her millet tipik bir 'kültür malzemesi'ne sahiptir. 'Kültür malzemesi' terimini bilhassa kullanıyoruz. Çünkü kültür bize medeniyetin malzemesi olarak gözüküyor. Milletler, kendi kültür malzemelerini, belli bir dünya görüşü içinde işleyerek geliştirerek ve incelterek medeniyetlerini kurarlar. Bu sebepten medeniyet, milli kültür malzemesine birlik ve bütünlük kazandıran bir dünya görüşü ile birlikte, o bütünlüğünü koruyarak geliştiren ve seviye kazandıran bir 'ölçülerde inceleme meselesi' olarak ele alınmaya istidatlı gözükmektedir (2011, s. 307).

Arvasi'nin bu açıklamasından çıkarılacak sonuç şudur: Medeniyet, malzemesini kültürden aldığı için onun milli vasıflarını da içinde barındırır. Yani Arvasi, şayet kültür milli ise o halde medeniyetin de milli olacağını belirterek, *medeniyet*'i *beynelmilel* olarak niteleyen Gökalp'e muhalefet eder. Aslında Arvasi Gökalp'in kültür ile medeniyeti birbirinden bu kadar uzaklaştırmasına, birbiriyle ilişkisiz göstermesine de muhalefet eder. Benzer şekilde Topçu da kültürün milli ve medeniyetin beynelmilel olduğu bir vasıflandırmayı ve kültür ile medeniyetin birbirinden uzaklaştırıldığı bir kurguyu kabul etmemekle beraber, Gökalp'in bu noktada '*sosyolojik bir hata*'ya düştüğünü belirtir (1978, s. 80). Diğer taraftan Güngör kültür ve medeniyetin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini ifade ederken (1995, s. 101) Özakpınar da, *medeniyet*, kültür öğelerinin işlendiği inanç ve ahlak sistemi şeklinde ifade ederek aslında kültür ve medeniyetin birbirinden ayırt edilemeyeceğini tekrardan vurgular (1999, s. 49).

Ayrıca Arvasi, Gökalp'in bu görüşünde milliyetçi tavrından ziyade bir kafa karışıklığının hakim olduğunu "*Bir beynelmilelci için kültür de medeniyet de beynelmileldir. Bir milliyetçi için kültür de medeniyet de millidir. İkisi arasında yalpalayan kimseler için de kültür milli, medeniyet ise beynelmileldir (Arvasi, 2011, s. 287).*" şeklinde ifade ettikten sonra, kendisinin "*Kültürde de Medeniyet'te de milliyetçi*" olduğunu belirtir.

2.3. Medeniyet Değişikliği Meselesi

Medeniyet değişikliği, Gökalp fikriyatında önemli bir konudur. Çünkü Gökalp Türkçülüğünün varış menzili olan Batı Medeniyetinin yolu *medeniyet değişikliği*'nden geçmektedir. Hatta Gökalp'in kültür-medeniyet kurgusunun, *medeniyet değişikliği* esasına göre yapıldığı belirtilirse abartı olmayacaktır. Gökalp'in Osmanlı'daki Batılılaşma tartışmalarının ve çabalarının yaşandığı bir dönemin çocuğu olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu anlamda Gökalp tarihsel süreci şu şekilde okur: Tekâmül halindeki insanlığın en gelişmiş safhası olan Batı Medeniyeti etrafını dönüştürmek suretiyle yayılmaktadır. Doğu Medeniyetinin bir mensubu olan Osmanlı da bu dönüşüm yarasından kaçamayacaktır. Osmanlı devlet adamları ve aydınları Tanzimat ile bu adaptasyonu sağlamaya çalıştılar. Fakat onlar bunu Doğu ve Batı medeniyetini sentezlemek şeklinde denediklerinden başarılı olamadılar (Karakaş, 2008, s. 461-462). Nasıl ki iki dinli bir insan olamayacaksa iki medeniyetli bir toplum da olamayacaktır. O halde Türklerin Doğu Medeniyetinden çıkarak Batı Medeniyetine geçmeleri bir zorunluluktur (Gökalp, 2008, s. 51-52). Gökalp, Tanzimattan beri süre gelen ve geç kalınmış Muasırlaşma/Batılılaşma süreçlerini, tam bir medeniyet geçişiyle bitirmek istemektedir. Aynı zamanda bir beka tehdidiyle de ilişkili olan bu reçeteyi uygulama konusunda çok kararlı ve acelecidir (Bora, 2017, s. 195). Öyle ki kendi tabiriyle şöyle der: "Dinin ve yurdun karşı karşıya olduğu tehlikeler karşısında, yalnız bir kurtuluş yolu vardır ki, o da bilimlerde, sanayide, askerlik ve hukuk örgütlerinde Avrupalılar kadar ilerlemektir. Yani uygarlıkta onlarla eşit olmaktır. Bunun için de tek bir yol vardır: Avrupa Uygarlığına tam olarak girmek (Gökalp, 2008, s. 70-71)."

Gökalp'e göre Türkçülerin görevi de bu intibakı sağlamaktır. Ama bu geçişin kapsamı ve sınırları, daha önce de belirttiğimiz gibi kültür-medeniyet kavramları ve bunların ayırımıyla tayin edilmişti. Gökalp bunu '*Batının medeniyetini alın, Harsı'nı değil*' şeklinde formüleştirecektir. Gökalp'in amacı tedrici ve kontrollü bir *medeniyet değişikliği*ni esas almaktır. Ona göre aşırı medeniyet milli harsı bozarak milletlerin yozlaşmasına sebep olabilir (Gökalp, 2008, s. 49). Bu

riski bertaraf etmenin yolu, önce ulusal kimliğimizi veya harsımızı tespit edip sağlama almak ve sonrasında bu Türk harsına Batı medeniyetini aşılacak olmalıdır (Bora, 2017, s. 204). İşte Gökalp bu vazifeyi, Türkçülere veya seçkinlere yüklediği ve halka medeniyeti götürüp onlardan hars'ı almak anlamına gelen '*Halka Doğru*' kavramıyla ifade edecektir (Gökalp, 2008, s. 53-54).

Gökalp'in gayreti sadece Batı'ya doğru makas değişikliğinin yollarını döşemek değildir. Aynı zamanda Müslüman Türk kimliğiyle Hristiyan Batı medeniyetine geçişin sakıncalarını, kaygılarını ve buna dair gocunmaları da bertaraf etmektedir. Bu anlamda Gökalp '*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*' yol haritasında Müslüman Türk kimliğinin Batılaşmak/Muasırlaşmak ile herhangi bir çelişkinin olmadığını ve Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçişin düşünüldüğü gibi dinsel kimlikle bir ilişkisinin bulunmadığını şu şekilde açıklar:

Doğu uygarlığı, kimilerinin sandığı gibi gerçekten İslam uygarlığı değil, Doğu Roma Uygarlığının bir devamıydı. Osmanlılar, Doğu Roma Uygarlığını doğrudan doğruya Bizans'tan almadılar, kendilerinden önce Müslüman Araplarla Acemler bu uygarlığı almış olduklarından, Osmanlılar onu, bu dindaş uluslardan aldılar. Bundan dolayıdır ki kimi düşünürler bu uygarlığı İslam uygarlığı sandılar (Gökalp, 2008, s. 51).

Ayrıca Gökalp'e göre Türkler *medeniyet değişikliğini* tarihin değişik dönemlerinde zaten yapmışlardı: *Kavim devlet* döneminde *Uzakdoğu Medeniyetinin* parçasıydılar; Sultan devlet (imparatorluk) çağında *Doğu Medeniyetinin* bir parçası oldular; çağımızda ise *ulus devletler* döneminde *Batı medeniyetine* geçmeliydiler (Gökalp, 2008, s. 51). Gökalp bu sürecin yaşanmasının gayet doğal olduğunu şu argümanla dile getirir: "Nasıl ki farklı kültürler aynı dinde ortaklaşabiliyorlarsa; farklı din ve kültürdeki toplumlar da aynı medeniyette ortaklaşabilirler. Tıpkı Yahudi ve Japonların farklı din ve kültürden olmalarına rağmen Batı uluslarıyla aynı medeniyeti paylaşmaları gibi (Gökalp, 2008, s. 60)."

Arvasi kültür-medeniyet meselesinde Gökalp'le en sert tartışmalarını *medeniyet değişikliği* konusunda yapmıştır. O, Gökalp'in bu konudaki görüşlerine net bir şekilde muhalefet eder. Gökalp'in aksine Arvasi medeniyetin değiştirilemez olduğunu belirtir. Gökalp'te medeniyet, değişik kültürlerin bir araya gelmesiyle oluşmuş beynelmilel bir çatı gibidir. Arvasi ise birbiriyle coğrafi ve tarihi yakınlıkları olan kültürlerin benzerliklerinden mülhemle Gökalp'in böyle bir fikre kapıldığını belirtir. Mesela Gökalp, Batı Medeniyetini Alman, Fransız, İngiliz kültürlerinin birleşimi olarak ele alır. Fakat Arvasi'ye göre bu, kültürlerden ziyade bir '*medeniyetler zümresi*'dir. Yani *Batı Medeniyeti* içerisinde ayrıca müstakil olarak bir Alman, İngiliz ve Fransız medeniyeti de vardır. Ve bir Alman veya İngiliz diğerinin medeniyetine geçişi asla kabul etmeyecektir, çünkü kendi milletinin bir medeniyeti vardır. Bu anlamda Arvasi, tekamüllerinin bir sonucu olarak Türklerin *medeniyet değişikliği* yapması gerektiğini belirten Gökalp'e atfen şunları söyler:

Biz, Ziya Gökalp'in (üç farklı medeniyet değişikliği hakkındaki) bu sözlerini şu şekilde tevil ederek benimsemek isteriz: Milletler, çeşitli sebeplerle, çeşitli medeniyetlerle temasta bulunmak zorunda kalabilirler. Türk Milleti de tarih ve coğrafya içinde hareket halinde iken '*Uzak Doğulu*', '*Yakın*' ve '*Orta Doğulu*' birçok milletle ve medeniyetle temas kurdu, içinde yaşadığımız devirde de '*Batılı*' milletlerle ve onların medeniyetleri ile çok sıkı münasebetlere girişmiş bulunmaktadır. Bu temaslar, Türk medeniyet tarihinin milli ve orijinal karakteri ve hüviyeti içinde, Türk Milleti'ne yeni tecrübeler kazandıracaktır. Bu suretle gelecek zamanlarda kuracağı başka temaslara karşı kendini hazırlayacaktır. Yoksa Türk Milleti ikide bir '*medeniyet değiştirmeye*' kalkışan bir millet değildir. O, daima kulağında Bilge Kağan'ın meşhur nârasını korumakta, '*töresini bozmadan*' yürümekte, '*kendini bularak*' yenileşmektedir (Arvasi, 2011, s. 303-304).

Diğer taraftan Arvasi, *medeniyet değişikliğinin* imkansızlığını kültür-medeniyet ilişkisinden yola çıkarak açıklar. Daha önce belirttiğimiz gibi Arvasi'ye göre medeniyet, *kültür malzemesinin* ince, yüksek seviyede işlenmesidir. Bu yönüyle Arvasi, medeniyetin kendi ham maddesi olan *kültürle* mürekkep bir halde olduğunu "*Bir milletin kültürü ve medeniyeti, birbiriyle ayrılmayacak ölçüde kaynaşmış bulunmaktadır.*" sözleriyle tarif eder. Bu ifadeler adeta Said

Halim Paşa'nın '*Milliyetle medeniyet aynı şeydir. Batılaşmak kendi medeniyetini terk etmek manasını taşır.*'(1998, s. 18) ifadelerini hatırlatmaktadır. Arvasi devamında Gökalp'in, medeniyetin beynelmilel olduğu iddiasından hareketle *medeniyet değişikliği*'ne olanaklı bakmasına ise "*kültürde milli, medeniyette beynelmilel olmak fikri bize tutarsız gelmektedir.*" sözleriyle karşılık verir (Arvasi, 2011, s. 303). O halde bir milletin kültür geçişi nasıl ki mümkün değilse, aynı karakterdeki medeniyet değişimi/geçişi de mümkün değildir.

Gökalp ile Arvasi arasındaki *medeniyet değişikliğinin imkanına* dair karşıtlık, belki de her iki düşünürün tarih ve medeniyet tasavvurlarıyla⁴ ilişkilidir. Mesela Gökalp daha tekamülcü, ilerlemeci ve çizgisel tarih anlayışının Tekli/ Kapalı Medeniyet tasavvuruna yakın gibidir. Gökalp'in, çağın ve tekamülün bir gereği olarak Türklerin Muasırlaşması veya Batı medeniyetine geçmesi gerektiğini belirtmesi, *Tekli Medeniyet* anlayışını hatırlatmaktadır. Arvasi ise daha çok döngüsel tarih anlayışının Çoklu/Açık Medeniyet tasavvuruna yakın gibidir. Gökalp'in aksine Arvasi *insanlığın ortak medeniyeti* diye bir şeyin olmadığını belirtir. Tarih ve coğrafya çok sayıda medeniyete bir anda şahit olabilmektedir. Hatta milletlerin sayısı kadar medeniyetler vardır. Bu noktada Arvasi, insanlığın ortak malı olduğu iddiasıyla Batı medeniyetini Türk milletine lazım gören Gökalp'e karşı şunları söyler:

Bize göre, gerçekten de yeryüzünde 'tek medeniyet' yoktur, ancak her milletin kendine mahsus 'milli bir medeniyet'i vardır. Bu suretle medeniyetler, milletlerin sayısı kadar çok ve çeşitlidir. Hiç şüphesiz tarihi ve coğrafi yakınlıklar, 'milli medeniyetler' arasında zamanla 'akrabalıklar'ın doğmasına yardım eder ve böylece 'medeniyet zümreleri' teşekkül eder, lâkin, bu durum, 'medeniyetlerin milli karakteri'ni yok etmez. Hiç şüphesiz bir Mısır, bir Yunan, bir Cermen medeniyeti gibi bir Türk medeniyeti de vardır. Türk milli medeniyetini inkâr ederek ona her gün medeniyet aramaya kalkan tutuş ve zihniyetleri hem sakat, hem de yanlış buluyoruz.

Arvasi devamında Türk medeniyetinin de diğer medeniyetler gibi *medeniyet zümreleri* içinde kendisine ait bir orijinalliğinin olduğunu ve bir milletin medeniyet değişikliğinin aslında o milleti yok olmaya sürüklemek anlamına geleceğini şu şekilde ifade eder:

Birbirine tarihî ve coğrafi irtibatları bulunan 'milli medeniyetler'i, bazı tasnif zaruretleri ile İslam medeniyeti, Şark medeniyeti, Garp medeniyeti, Akdeniz medeniyeti gibi isimlendirmek mümkündür. Ancak bu durum, milli medeniyetleri inkâra varacak ölçüde ele alınamaz. Batı medeniyeti içinde Alman, Yunan, Fransız, İngiliz... medeniyetleri nasıl milli ve orijinal iseler, İslam medeniyet camiası içinde de Türk, Arap, Fars medeniyetleri öylece milli ve orijinal karakterlerini korumuşlardır. İddiaların aksine, hiçbir millet, 'medeniyet değiştirme'ye de yanaşmamıştır. 'Yabancılaşmış küçük bazı kadrolar'ın medeniyet değiştirme gayretleri, tarihin ve milli kültürün şamarı karşısında gerilemek zorunda kalmıştır. Çünkü, milli medeniyetini terk eden bir millet, yabancı medeniyetlerin içinde kaybolup gitmeye mahkûm olduğunu bilir (Arvasi, 2011, s. 301-302).

Ayrıca Arvasi Gökalp'in *medeniyet değişikliği* fikrinin mümkün olmamakla beraber; denenmesi, uygulanması halinde yabancılaşma sürecini hızlandırarak milleti bir dejenerasyona maruz bırakacağını ve sonunda da yok edeceğini belirtir (Arvasi, 2011, s. 285). Şayet toplumumuz kültür ve medeniyet alanında bir gelişme arzusunda ise, o halde bu, Türk- İslam kültür ve medeniyetine yabancılaşmadan olmalıdır (Arvasi, 2011, s. 298). Topçu da medeniyeti *beynelmilel* varsayarak *medeniyet değişikliğine* imkan sağlayan Gökalp'i eleştirir ve bu durumun sosyolojik bir hata olduğunu belirtir (1978, s. 80). Ayrıca Batının teknik anlayışının onların değer ve ahlak

⁴ Tekli Medeniyet düşünürlerine göre insanlık tarihi aslında hep tek medeniyet çatısı altında ilerlemektedir. Evrimsel, ilerlemeci ve çizgisel bu tarih anlayışına göre insanlığın ulaştığı ve mükemmele en yakın medeniyet ise Batı Medeniyeti'dir. Bu anlamda akamete uğramış diğer medeniyet girişimleri bir an evvel Batı Medeniyeti'ne geçiş yapmalıydılar. Hegel, Marks ve Fukuyama'nın seslendirdikleri bu anlayışın karşısında ise Çoklu/Açık Medeniyet anlayışı vardır. Çoklu Medeniyet düşünürleri döngüsel tarih anlayışını esas alırlar. Bunun bir sonucu olarak dünyada bir anda bir çok medeniyet var olabilmektedir. Bu medeniyetler değişik temalarla birbirilerinden etkilenebilmektedirler; kimi zaman güçlenip zayıflayarak ilerleyebilmekte, gerileyebilmekte veya çöküşler yaşayabilmektedirler. Tarih felsefecilerince daha çok kabul gören bu görüşün savunucuları için İbni Haldun ve Huntington zikredilebilir (Şentürk, 2006, s. 92-94).

anlayışlarıyla iç içe olduğunun gözden kaçırıldığını belirtir (Topçu, 2004, s. 30). Buna benzer bir eleştiriyi Heyd de Gökalp'e yöneltir. Heyd'e göre Gökalp kültür ve medeniyet tanımlamalarını iyimser bir hissiyatla yapmıştır. Öyle ki Batı'nın medeniyeti ile kültürü arasındaki bağı kopararak kendince Batı kültürünün etkisini sınırlamaya çalışmaktadır. Dahası, Batı medeniyetinin diğer milli kültürler üzerinde yıkıcı ve kat'î etkisini görmezden geldiğini de belirtir. Heyd devamında, Gökalp'in ölümünden sonra Türkiye'deki kültür inkişafı ve Batılılaşma vetiresinin tüm yaşamı nasıl etkilediğine bakılırsa, Batı medeniyetinin etkisinin Gökalp'in kastettiği gibi sadece medeniyet sahasıyla sınırlı kalmadığını görüleceğini belirtir (Heyd, 2023, 58). Ülkenin ise, Batı medeniyetine olan iştiağı ile ilgili Gökalp hakkında "Avrupalı elbisesi giymiş bir müftünün köhne zihniyetini hatırlatır. İlmi hal'indeki kesin hükümler İslamiyet'e değil Durkheim sosyolojisine dayanan bir müftü." şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur (Heyd, 2023, s. 112).

Sonuç ve Öneriler

Gökalp'in kültür-medeniyet meselesine dair yapılan eleştirilerin sayısı hiç de az değildir. Bu eleştiriler kimi zaman Gökalp'in yaşadığı dönemin travmatik koşulları göz ardı edilerek yapılsa da, bu tartışmaları milliyetçilik boyutuyla başlatan ilk kişi olması, Gökalp'i doğal muhatap haline getirmiştir. Arvasi'nin Gökalp'e dair değerlendirmelerini de bu şekilde anlamak lazımdır.

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki Arvasi, az bir husus dışında, genel olarak Gökalp'in kültür-medeniyet kurgusuna karşı çıkmıştır. Mesela Gökalp kültürü manevi, medeniyeti ise maddi olarak niteler. Arvasi ise Gökalp'in maddi diye nitelediği unsurların aslında kültür'e ait maddi unsurlar olduğunu belirtir. Medeniyetin ise kültürel malzemenin ince ölçülerde ve yüksek seviyede işlenmiş mürekkep bir hali olduğu gerekçesiyle, maddi-manevi şeklinde bir kıstasa tabi tutulamayacağını belirtir. Diğer taraftan Gökalp kültürü milli, medeniyeti ise beynelmilel olarak nitelendirir. Arvasi ise kültürün de medeniyetin de milli olduğunu belirtir. Çünkü medeniyet, malzemesini kültürden almak suretiyle onunla sarmaş dolaş ve iç içedir. Dolayısıyla Arvasi hem kültür'ün hem de medeniyetin milli olduğunu '*hem kültürde hem de medeniyette milliyetçiyiz*' şeklinde ifade eder.

Arvasi, Gökalp'e en sert eleştirilerini ise medeniyet değişikliği konusunda yöneltir. Gökalp, Batı Medeniyetini insanlığın ortak birikimi olarak sunar ve bu anlamda medeniyet değişikliğinin bir gereklilik olduğunu belirtir. Arvasi ise medeniyet değişikliğinin mümkün olamayacağını; denenmesi veya uygulanması durumunda ise milli karakteri yok edeceğini belirtir. Ayrıca dünyada ortak bir medeniyetten ziyade her milletlerin sayısı kadar medeniyetlerin olduğunu ve Türklerin de kendilerine ait Türk-İslam kültür ve medeniyeti anlayışına sahip olduğunu belirterek bu konuda Gökalp'e karşı çıkar. Arvasi'nin bu noktada Gökalp'e getirdiği eleştirinin tınısıyla muhafazakâr milliyetçiliğin veya mukaddesatçı söylemlerinki arasında bir yakınlık olduğunu da belirtmek lazım.

Sonuç olarak şu çıkarımda bulunabiliriz ki, Arvasi Gökalp'in kültür-medeniyet kurgusunda en ciddi şerhini medeniyet değişikliği meselesinde düşer. Çünkü Arvasi, medeniyet değişikliğinin, milli kimliği buharlaştıracağına, yozlaştıracağına dair ciddi bir endişe taşır. Arvasi, Gökalp'in medeniyeti hem maddi hem de beynelmilel olarak nitelemesini de, aslında medeniyet değişikliğine giden sürecin ön aşaması olarak okur. Bu yönüyle medeniyet değişikliğine yapılan karşı çıkış, aslında Gökalp'in kültür-medeniyet kurgusuna genel anlamda yapılan bir muhalefet mahiyetindedir. Diğer taraftan Gökalp muasırlaşmayı, insanlığın ortak birikimi olarak gördüğü Batı medeniyetine geçişte görürken; Arvasi ısrarla Türk-İslam Kültür ve Medeniyetinde kalmakta görmektedir. Durum böyle olunca Arvasi, kültür-medeniyet kurgusu ve özellikle medeniyet değişikliğine getirdiği açıklamalardan hareketle Gökalp'in halini, milliyetçi bir tutumdan ziyade, bir kafa karışıklığı ve yalpalama olarak değerlendirir.

Kaynakça

- Arvasi, S. A. (2011). *Türk islam ülküsü I*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Berkes, N. (1976). Unutulan adam. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (14), 194-203.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erişirgil, M. E. (2007). *Bir fikir adamının romanı: Ziya Gökalp*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Heyd, U. (2023). *Türk milliyetçiliğinin temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, Z. (2008). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Akvaryum Yayınları.
- Gökalp, Z. (2021). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Güngör, E. (1995). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1999). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken
- Karakaş, M. (2008). Ziya Gökalp'e yeniden bakmak: Literatür ve yeniden değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (11), 435-476.
- Onur, H. (2003). *Asrın Yesevisi*. İstanbul: Biyografi.net Yayınları.
- Özarkınar, Y. (1999). *Kültür ve medeniyet anlayışları ve bir medeniyet teorisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Parla, T. (1989). *Kemalizm ve Türkiye'de korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, R. (2006). Medeniyetler sosyolojisi: Neden çok medeniyetli bir dünya düzeni için yeniden ibn haldun?. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (16), 89-121.
- Tokluoğlu, C. (2013). Ziya Gökalp ve türkçülük. *Ankara University SBF Journal/Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(3), 113-139.
- Topçu, N. (1978). *Milliyetçiliğimizin esasları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (2004). *Kültür ve medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Turhan, M. (1987). *Kültür değişmeleri sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100